

Nr 72

Utlåtande i anledning av motioner om tillämpning av upphovsrättslagen inom de svenska teatrarna.

I de likalydande motionerna I: 279 av fröken *Stenberg* och II: 224 av herr *Nordstrandh m. fl.* hemställes att riksdagen i skrivelse till Kungl. Maj:t skall anhålla om utredning angående upphovsrättslagens tillämpning inom de svenska teatrarna samt övriga i motionerna berörda frågor.

Efter remiss har till utskottet inkommit yttranden över motionerna från teater- och musikrådet, Föreningen Svenska tonsättares internationella musikbyrå (STIM), Svenska teaterförbundet, Sveriges författareförening och Teatrarnas riksförbund. Tillfälle att avge yttrande har därjämte beretts Svensk teaterunion, Svenska regissörsföreningen och Sveriges dramatikerförbund, vilka emellertid ej utnyttjat detsamma.

Motionen

Teatern befinner sig, anför motionärerna, i centrum för en debatt om kultur och demokrati och om dramatiska författares rätt till sina verk. Varje sceniskt verk skiftar visserligen gestalt med varje nytt uppförande, fortsätter de, men troheten mot originalet måste vara det väsentliga. Förespråkare för en ny teaterform och för nya arbetsmetoder kräver, säger motionärerna, ett politiskt engagemang med vänsterradikal inriktning. De artister som ser skådespelarens förnämsta uppgift vara att tolka en författares budskap med en inlevelse som kopplar bort egna värderingar har numera svårt att få uppgifter. Under hänvisning till en debatt i pressen uttalar motionärerna att de finner det uppenbart att författarnas upphovsrätt kan behöva förstärkas. De betecknar det vidare som angeläget att undervisningen vid scenskolorna och dramatiska institutet skall gälla även rättigheter och skyldigheter i en väl fungerande demokrati. Slutligen ifrågasätts om inte särskild expertis bör ställas till teater- och musikrådets förfogande för att bistå teatrarna i de berörda frågorna.

Upplysningar i anslutning till motionerna

Gällande rätt

Huvudregeln i lagen den 30 december 1960 (nr 729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk (upphovsrättslagen) är att den som skapat

ett litterärt eller konstnärligt verk har upphovsrätt till verket (1 §). Upphovsrätten innefattar, med vissa i lagen angivna inskränkningar, uteslutande rätt att förfoga över verket genom att exempelvis göra det tillgängligt för allmänheten, i ursprungligt eller ändrat skick (2 §). Verket görs tillgängligt för allmänheten bl. a. då det framförs offentligt. Framförande som i förvärvsverksamhet anordnas inför en större sluten krets anses lika med offentligt framförande.

Upphovsrätt kan — med vissa begränsningar — överlätas helt eller delvis (27 §). Om ej annat avtalats får den till vilken upphovsrätt överlåtits inte ändra verket och ej heller överlåta rätten vidare (28 §). Ett villkor som upptagits i avtal om upplåtelse av upphovsrätt får jämkas eller lämnas utan avseende om dess tillämpning uppenbarligen skulle vara stridande mot god sed på upphovsrättens område eller eljest otillbörlig (29 §). Överlåtelse av rätt att framföra ett verk offentligt gäller i fråga om bl. a. sceniskt verk för en tid av tre år och medför inte ensamrätt.

Den uteslutande rätt till bearbetning av ett verk som tillerkänts upphovsmannen (jfr ovan, 2 §) kompletteras med bestämmelser om upphovsmannens ideella rätt (droit moral). Rätten att bestämma huruvida och i så fall när och under vilka villkor verket skall offentliggöras kan i första hand hänföras till upphovsmannens ekonomiska intressen men tillgodoser delvis även hans ideella intressen. I övrigt ingår i den ideella rätten bl. a. rätt att påfordra respekterande av verket (respekträtt), rätt att motsätta sig att verket förvanskas, rätt att motsätta sig att verket görs tillgängligt på ett sätt som är kränkande för upphovsmannens konstnärliga anseende eller egenart, skydd för den andliga odlingens intressen samt rätt att göra ändringar i verket. Bland bestämmelser i upphovsrättslagen till förmån för den ideella rätten kan nämnas att ett verk inte får »ändras så, att upphovsmannens litterära eller konstnärliga anseende eller egenart kränkes» och att det inte får »göras tillgängligt för allmänheten i sådan form eller i sådant sammanhang som är på angivet sätt kränkande för upphovsmannen» (3 §). Sin sålunda angivna rätt kan upphovsmannen med bindande verkan eftergiva endast såvitt angår en till art och omfattning begränsad användning av verket. De bestämmelser om inskränkningar i upphovsmannens förfoganderätt som finns (11—25 §) — av mindre betydelse i fråga om sceniska verk — medför icke inskränkningar i hans ideella rätt (26 §).

Det skydd som lagen ger upphovsmannen gäller till utgången av femtionde året efter hans död (43 §). Under sin livstid kan upphovsmannen sålunda själv bevaka den ideella rätten till sitt verk. Efter hans död blir detta rättsinnehavarnas sak.

Det skydd för den andliga odlingens intressen som ingår i den ideella rätten innebär en respekträtt som är knuten till upphovsmannens verk efter hans död och som tillvaratas av myndighet som Kungl. Maj:t bestämt.

Om ett litterärt eller konstnärligt verk återges offentligt på ett sätt som kränker den andliga odlingens intressen får domstol på talan av myndigheten vid vite meddela förbud mot återgivandet (51 §). I fråga om litterära verk har rätten att ta initiativ tillagts Svenska akademien, från vars sida dock förklarats att akademien icke kan tänkas fungera som ett allmänt övervakningsorgan.

Aktuell debatt

Motionerna har uppenbarligen inspirerats av en debatt om de återskapande konstnärernas rätt att tolka och förändra ett diktverk, vilken fördes i pressen (företrädesvis i Dagens Nyheter) omkring årsskiftet 1969—1970. Häri deltog författare, regissörer, teaterkritiker och specialister på upphovsrätt, och starkt divergerande åsikter framfördes. Medan somliga deltagare kraftigt betonade författarens respekträtt, hävdade andra att regissörer och skådespelare måste ha avsevärd frihet att förfoga över texten vid ett teaterframförande av ett sceniskt diktverk. Speciellt gjordes gällande att även vittgående bearbetningar av klassisk dramatik borde anses legitima. Från juristhåll erinrades om de möjligheter som upphovsrättslagen ger författaren att hävda sina intressen gentemot återskapare av verket. Argument för de skilda uppfattningarna framfördes ånyo vid en av Svensk teaterunion anordnad debatt i Stockholm den 2 mars 1970.

Utredning om den upphovsrättsliga lagstiftningen

Med Kungl. Maj:ts bemyndigande har chefen för justitiedepartementet sommaren 1970 tillkallat tre sakkunniga med uppgift att — delvis som medlemmar i en samnordisk kommitté — överse den upphovsrättsliga lagstiftningen. I direktiven framhålls att en revision av denna lagstiftning inte bör syfta till stora nydaningar på området. De huvudprinciper som präglar de nuvarande lagarna bör alltjämt vara vägledande. Under hänvisning till att organisationsväsendet på upphovsrättens område har byggts ut och numera omfattar mycket stora grupper av upphovsmän och att organisationerna också blivit effektivare uttalas att man nu i högre grad än vid lagstiftningens tillkomst kan överväga att låta ersättningar till upphovsmännen bli föremål för kollektiva förhandlingar med upphovsmännens organisationer som förhandlingsparter. I övrigt anges en rad speciella frågor böra prövas; dit hör emellertid icke det upphovsrättsliga spörsmål som berörs i motionerna. Utredningen skall vara fri att ta upp även andra spörsmål än de som nämns i direktiven. Företrädare för olika intressegrupper skall få tillfälle att framföra sina synpunkter under utredningsarbetet.

Remissyttrandena

Teater- och musikrådet uttalar att upphovsrättslagen i sin nuvarande utformning ger författaren tillräckliga möjligheter att hävda sin rätt både från konstnärlig och från ekonomisk synpunkt. Någon utredning i syfte att förstärka denna rätt finner rådet därför inte påkallad. Även övriga i motionerna resta frågor torde, säger rådet, kunna lösas utan särskild utredning.

De övriga remissinstanserna inleder sina yttranden med en mer eller mindre ingående översikt över de rättigheter som har betydelse i sammanhanget. I anslutning här till gör de vissa kommentarer.

STIM — som vid förhandlingar om kollektivavtal mellan upphovsmän och Sveriges Radio TV, teatrar, konsertinstitutioner samt film- och grammofonproducenter företräder bl. a. medlemmarna i Sveriges dramatikerförbund, avstår från att framföra någon mening beträffande behovet av den föreslagna utredningen. Om 51 § upphovsrättslagen, vari talas om offentligt återgivande av litterärt eller konstnärligt verk »på ett sätt som kränker den andliga odlingens intressen», framhåller *STIM* att det är ytterst svårt att klart definiera vad som innebär en sådan kränkning. Vissa bearbetningar av fria verk, t. ex. Swifts *Gullivers resor* eller Griegs *Per Gynt*-svit, kan av den ene betraktas som kränkande men av den andre som en fullt tillåten för att inte säga rekommenderad tolkning. Vad gäller den ideella rätten till verk av ännu levande upphovsmän upplyser *STIM* om att organisationen i samband med förhandlingar och i vissa fall i avtalstext haft anledning att på uphovsmännens direkta uppdrag erinra om uphovsmännens ideella rätt i allmänhet och om vissa speciella bestämmelser i synnerhet. I detta sammanhang anför *STIM*:

Då emellertid tolkningen och tillämpningen av den ideella rätten i allmänhet blir helt beroende av uphovsmännens subjektiva krav på hänsyn till »anseende och egenart», och då den ideella rätten är en personlig rätt, som icke i sin helhet kan överlätas, har det varit *STIM*:s uppfattning att uphovsmannen själv skall ta ställning i de speciella *droit moral*-frågor, som direkt berör honom, t. ex. förvanskade bearbetningar eller inpassandet av hans verk i för honom eventuellt kränkande sammanhang. *STIM* hänvisar i dylika fall uphovsmannen att själv tillvarata sin rätt.

Utförligt diskuteras gällande rättsregler och deras tillämpning av *Sveriges författareförening*.

Om 51 § upphovsrättslagen uttalar föreningen att bestämmelsen om skydd för verk vars uphovsman är död närmast har kulturpolitisk innebörd och ej är uphovsrättslig i egentlig mening. Den är, säger föreningen, mycket omstridd och har av många befarats kunna leda till inskränkning i möjligheterna till fri gestaltning i form av parodi, satir, spex och nytolkning med aktuella företeelser. Även om det någon gång kan vara fråga om en motbjudande förvanskning torde det, menar föreningen, med en något tillspetsad

regel kunna sägas att ett klassiskt verk som inte »tål» att parodieras eller omdiktas inte är värt det skydd som avses med bestämmelsen. Den problematik som denna avser att lösa bör behandlas i kulturdebatten, inte inför domstol. I den mån motionerna avser att aktualisera en skärpning av bestämmelsen eller åtgärder med stöd av den anses de sakna fog.

En levande författare kan inte söka sin rätt i samma bestämmelse, framhåller Författareföreningen vidare, utan har att vid överlåtelse av uppföranderätten till en teater skydda sina intressen avtalsvägen med utgångspunkt i de grundläggande rättigheter som anges i 2—4 § upphovsrättslagen. Då det gäller den moraliska rätten, som just berör sådana frågor som förvanskning av texten, gäller speciella bestämmelser till hans skydd, även om han förbiset att uttryckligen gardera sig i överlåtelseavtal. Av betydelse är sålunda dels författarens förtänksamhet vid kontraktsskrivningen, dels styrkeförhållandet mellan författarna och teatrarna. Denna fråga är ej upphovsrättslig utan avtalsrättslig eller kulturpolitisk.

I anslutning till motionärernas inledande ord om det väsentliga i »trohet mot originalet» anför Författareföreningen:

Vi drar slutsatsen att man med »originalet» avser författarens text och kan då självfallet biträda uppfattningen, att det ur en överlåtande författares synpunkt är väsentligt, att hans text i föreställningen förblir så intakt, att den återger hans intentioner. Det är emellertid en känd sak, att dramatiska texter ofta måste anpassas till övriga förutsättningar i en föreställning: de enskilda skådespelarna, teaterns utrymmes-, dekor- och personalresurser, tillgången på teknisk apparatur och musik etc. etc. I den mån man genom föreställningen direkt våldför sig på texten och författarens intentioner kan det föreligga ett avtalsbrott eller ett brott mot droit moral. Den frågan kan emellertid endast bedömas från fall till fall. Ett visst spelrum för ändringar som föranleds av yttre omständigheter eller intentioner hos övriga medverkande i den slutliga teaterföreställningen — ett begrepp som måste skiljas från den rena texttransformering som motionärerna möjligen vill sätta som sitt mål — bör och måste man alltid räkna med. Om motionärerna med det citerade uttalandet vill ge till känna en önskan att i lag normera detta spelrum, kan vi mot bakgrund av det sagda inte biträda ett sådant önskemål.

Den »betydande genomslagskraft» som motionärerna tillskriver teatern som kulturorgan beror sannolikt, säger Författareföreningen vidare, på samspelet mellan olika konstnärliga element i den färdiga teaterföreställningen. En sådan iakttagelse leder närmast till slutsatsen att texten bara är en del av föreställningen — om än i allmänhet en grundläggande. Denna slutsats ger inte ytterligare motiv för den föreslagna utredningen.

Motionärernas uttalande att upphovsrätten kan behöva förstärkas är, säger Författareföreningen, värt allt stöd. Författarnas organisationer har länge hävdats detsamma och lagt fram konkreta förslag i frågan för regeringen. Intet av dessa förslag berör dock speciellt teaterförfattarnas förhållande till teatern. Upphovsmännens generella rådighet över sina verk be-

gränsas av åtskilliga bestämmelser om inskränkningar bl. a. till förmån för allmänna intressen. Ingen sådan legal inskränkning synes dock ta särskilt sikte på teaterförfattarna. Det centrala i hela problematiken är, konstaterar föreningen, att upphovsmännen allmänt sett är ekonomiskt svagare än sina motparter och därför ofta i samband med överlåtelse eller upplåtelse får underkasta sig villkor som de, om de kunde, skulle motsätta sig. Detta förhållande är emellertid inte särskilt för teaterområdet.

Tanken att man med kulturpolitiska åtgärder skall stärka upphovsmännens ställning sägs från Författareföreningens synpunkt vara riktig. Det bör då emellertid, hävdar föreningen, vara fråga om allmänna åtgärder som har ett mera preciserat kulturpolitiskt mål.

Sammanfattningsvis anför Författareföreningen att den inte kan finna att motionärernas yrkande, som främst siktar till utredning berörande *en viss* upphovsmannagrups avtalsrättsliga förhållande till *en* av sina motparter, har fog för sig. Övriga i motionerna berörda frågor anses inte vara av den natur att de med där angivna motiveringar bör bli föremål för utredning.

Svenska teaterförbundet — som företräder skådespelarna — framhåller att, såvitt förbundet har sig bekant, under avsevärd tid ingen författare ansett sig utsatt för en överträdelse av 3 § upphovsrättslagen som föranlett honom att åberopa detta lagrum. Inte heller finns, uppges det, några fall där en författares efterlevande ansett sig böra utnyttja sin rätt enligt 59 § i lagen att beivra överträdelse av 3 § eller där rättsligt förfarande — på grundval av 51 § — varit aktuellt beträffande författare vilkens skyddstid löpt ut. Mot bakgrund härav säger sig Teaterförbundet ha svårt att förstå motionärernas uppfattning att författarnas upphovsrätt uppenbarligen behöver förstärkas.

Teaterförbundet meddelar att motionerna sänts till förbundets avdelningar för yttrande. I svaren uppges samstämmt hävdas att motionärernas argumentation grundar sig på en felaktig och helt förvrängd uppfattning om hur teatern fungerar. Avdelningarna sägs också kraftigt reagera mot talet om en »teaterns kris» och betona att strävandena till förändringar av svenskt teaterliv när det gäller bl. a. distribution, ämnesval och intern demokrati är att uppfatta som något mycket positivt. Att de som arbetar för nya teater- och arbetsformer skulle vara benägna att utdöma kraven på konstnärlig kvalitet är en uppfattning som avfärdas helt. I stället anses kvaliteten ha höjts i och med att teatern tillförts socialt och politiskt medvetande. Förslaget att expertis skulle ställas till teater- och musikrådets förfogande för att bistå teatrarna i de berörda frågorna har av avdelningarna setts som uttryck för en tendens till censur. Som helhet har man ansett motionerna vara »ett försök att misstänkliggöra de förändringar inom teatern, som bland kultur- och teaterarbetare uppfattas som betydande framsteg». Från Teaterförbundets verkställande utskotts sida uttalas att man helt instämmer i föreningarnas synpunkter och hemställer att motionerna lämnas utan åtgärd.

I anledning av motionärernas antydan att åsiktsförtryck härskar vid teatrarna i hägn av företagsnämnds- och samrådsverksamheten hänvisar *Teatrarnas riksförbund* till de regler som gäller och den praxis som utvecklats sig för sådan verksamhet vid teatrarna (se BaU:s utlåtande nr 71). Förbundet finner det föga anmärkningsvärt att inom samrådsverksamhet olika åsikter, i vissa fall med politisk inriktning, starkt gör sig gällande beträffande frågor som teaterns målsättning och repertoarval. Utan att gå in på om samrådsverksamheten kan få konsekvenser i förhållande till författarna av det slag som motionärerna antyder konstaterar förbundet att författarna själva uppenbarligen har en annan syn härpå, »eftersom Dramatikerförbundets ordförande, författaren Tore Zetterholm, offentligen krävt för författarnas räkning att dessa skulle omfattas av företagsnämndsverksamheten, trots att författarna i allmänhet ej intar ställningen av anställda vid teatrarna».

Med hänvisning till upphovsrättslagen uttalar riksförbundet att författarnas rätt till skyddade verk synes vara så stark som man rimligen kan begära. Några tveksamma gränsfall vad gäller det »helt nödvändiga behovet att kunna bearbeta en äldre författares verk» sägs veterligen inte ha uppkommit i praktiken. Inom seriös konstnärlig uppfattning skulle det enligt riksförbundets uppfattning knappast kunna komma i fråga att aktualisera tillämpning av 51 § upphovsrättslagen. Genom en ytterligare utredning rörande författarnas »respekträtt» skulle, anser riksförbundet, ingenting stå att vinna, även om upphovsrättslagens tillämpning kan komma att beröra subtila gränsfrågor. Förhållandena avviker härvidlag icke, anförs det, för författarnas del från andra konstnärliga grupper.

Riksförbundet påpekar slutligen att arbetsmarknadens organisationer lägger ned ett omfattande arbete på att uttolka upphovsrättslagen för sina medlemmars räkning och vid behov tillhandagå dem med sakkunnig rådgivning. För riksförbundets och Svenska riksteaterns räkning har professor Stig Strömholm gjort en juridisk undersökning av »Teatrarnas rättsliga ansvar för innehållet i föreställningar», vars resultat kommer att publiceras. Bättre resultat är enligt riksförbundets mening att förvänta genom fortsatta åtgärder från organisationernas sida än genom att teater- och musikrådet, som motionärerna föreslår, får särskild upphovsrättslig expertis.

Förslaget att undervisningen om upphovsrättsliga frågor skall beredas ökat utrymme vid teaterskolorna tillstyrks av riksförbundet.

Utskottet

I korthet berörs i motionerna några olika frågor på teaterns område. Till den del vad motionärerna anför gäller nya arbetsmetoder inom teatern faller det i stort sett inom ramen för det ämne — former för samråd inom teatrarna mellan de där verksamma — som utskottet behandlat i sitt före-

gående utlåtande, nr 71. Motionärernas huvudtes är att teaterförfattarnas upphovsrätt behöver förstärkas. Av den ovan lämnade översikten över gällande rätt och av remissinstansernas kommentarer till rättsreglerna framgår att upphovsrättslagen ger författarna långtgående legala möjligheter att hävda sin rätt i både ekonomiskt och ideellt avseende och att motionärernas uppfattning således icke är välgrundad. Frågan om det reella styrkeförhållandet mellan författarna och teatrarna är, såsom påpekats vid remissbehandlingen, en del av ett generellt fackligt och kulturpolitiskt problem, som inte ger anledning till en sådan utredning som den motionärerna föreslår. I övrigt framför motionärerna tanken att teater- och musikrådet skall tillföras speciell expertis i upphovsrättsliga frågor och att vissa angivna moment skall beaktas vid teaterundervisningen. Några skäl att särskilt utreda dessa ämnen föreligger inte.

Åberopande vad här anförts hemställer utskottet
att riksdagen avslår motionerna I: 279 och II: 224.

Stockholm den 8 december 1970

På bankoutskottets vägnar:

C. G. REGNÉLL

Närvarande:

från första kammaren: herrar Stähle (s)*, Åke Larsson (s), Palm (s), Åkerlund (m), Lundin (s), Annerås (fp) och Thorsten Larsson (cp)*;

från andra kammaren: herrar Regnéll (m), Hagnell (s), Bengtsson i Landskrona (s), Börjesson i Glömminge (cp)*, Löfgren (fp), Svensson i Eskilstuna (s)* och Brännström (s).

* Ej närvarande vid justeringen.

Reservation

av herr Åkerlund (m).